

KULTŪRA IR EKONOMIKA LAIKE

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT-2001 Vilnius, Lietuva

---

Bendros kultūrinės konstrukcijos, raštiškos, pasižadėtos ir žmonių sukurtos, sudaro bendrą žmonių patirtį – vadinamąjį bendruomenės „pagrindą“. Žmonių įvaizdis yra susijęs su jų patirtimi, jų sampratomis apie save, savo šeimos narius, brolius ir seseris, bendro namų ūkio gėrybes, šių gėrybių dalybas, savo miestelį, kaimynų gyvenimus ir pan. Žmonių materialus ir socialinis pragyvenimas yra jų pasidalytas identitetas: žemė, palikuonys, pastatai, maistas, transporto tinklai, mokyimo sistema ar ritualai, kitais žodžiais – „pagrindas“. Kaip ilgalaikė šerdis jis išreiškia laikinumą ir tęstinumą. *Išlaikyti „pagrindą“ yra pagrindinis bendruomenės rūpestis*, – teigia Stephenas Gudemanas¹. Vietinė žmonių „nuomonė“ ir „praktika“ išskiria regioninę kultūrą. Straipsnyje aptarsime, kaip kintanti ekonomika konstruoja žmonių suvokimą apie savo tapatybę ir keičia regioninės kultūros diskursus.

Ekonominė veikla ir ryšiai viduje apima rinką ir bendruomenę bei atskiras sferas – „pagrindą“, „socialinius ryšius“, „prekybą“ ir „kaupimą“. Bendruomenės sritis savo matricoje talpina kiekvieną iš mūsų sujungdama socialiniais ryšiais bei materialaus gyvenimo dalykais. Ekonomika tampa socialinių ryšių pagrindu. Rinkos srityje klesti prekyba ir akumuliacija. Žmonės peržengia socialines ribas norėdami naujų gėrybių ar kitokios realybės. Rinkos srityje sukasi trumpalaikiai materialūs ryšiai, sukurti *dėl ko nors*. Kolektyvinėje srityje materialinės gėrybės yra keičiamos per ryšius, išlaikomus *dėl jų pačių*. Daiktai, kurie daromi *dėl jų pačių*, yra savarankiški. Pavyzdžiui, žemdirbiai sukuria materialius produktus, kuriais maitina save, o amatininkai dirba savo pasitenkinimui. Namų ūkio ekonomika „paremia bendruomenės pagrindą“. Ir priešingai, veiksmai *dėl ko nors* yra nukreipti į kitą elgesį ar objektą, reikalaujantį pateisinimo ar užbaigimo ir pagrindinės priežasties. Pavyzdžiui, pirkdami daiktus pardavimui ir pasipelnymui, mes atliekame į objektus orientuotą veiksmą *dėl ko nors*². Tokia įvairi žmonių praktika, palaikanti bendruomenės būtį, reikalauja skirtingos strategijos. Kaip šie du procesai vyksta mažuose Aukštaitijos miesteliuose ir kaimeliuose? Pranė Dundulienė, Regina Irena Merkienė, Vacys Milius, atskleisdami etninės kultūros is-

---

¹ S. Gudeman, *The Anthropology of Economy*, Oxford: Blackwell, 2001, p. 36.

² Op. cit. p. 5–10.

torines ištakas, nurodė regionus išskiriančius kultūros bruožus, neatsiejamus nuo žemdirbių darbo, gyvenimo ciklo ir papročių, kultūros paveldo ir migracijos dalykų³. Kultūros paveldas priklauso nuo ekonomikos⁴. Liaudis gali griauti bendruomenę ardydama bendrus ryšius ir ją sutriuškinti. Kaip žmonės palaiko savo kultūros istorines konstrukcijas? Ar jie galvoja apie savo kultūros tradicijas kurdami naujas tapatybes? Kas daro įtaką naujų tapatybių kūrimui? Regiono kultūrą provincijoje aptarsime remdamiesi pastarųjų metų etnografiniais tyrimais Aukštaitijoje.

1. KASDIENĖ BŪTIS PROVINCIJOJE: „DIRBI IR VISKAS, KOKIOS TRADICIJOS – NEBĖRA KADA“

Šiuolaikinėje kultūrinėje logikoje praktinė išmintis veikia ir konstruoja žmonių tapatybes. Egzistuoja ryšys tarp „esančio supratimo“, kitais žodžiais, „situacijos priežasties“ arba „praktinės išminties“, ir realios nuosavybės. Šis žinojimas yra vietinė patirtis. Daugelyje vietų darbas yra bendruomenės kultūrinio palikimo dalis. Pavyzdžiui, vaikai „žaidžia“ bulvių sodinimą, miestiečiai savo soduose sodina bulves ir pan. Tokie sugebėjimai yra derinami kaip individualūs stiliai ar darbo būdai ir neturi „loginės“ ar dedukcinės išraiškos, kurią galima generuoti ir mechanškai pritaikyti skirtingomis aplinkybėmis. Priežastis tam tikru momentu keičia veiksmą: žmonės sako, kad jie turi prisitaikyti savo darbe. „Esančio supratimo“ sąvoka ištirpina ribas tarp proto ir kūno, asmens ir aplinkos, individo ir bendruomenės. Šis beribis „esantis supratimas“ paremia naujoves ir palaiko „pagrindą“. Esantis supratimas labai skiriasi nuo racionalaus pasirinkimo ir racionalaus žmogaus. Esantis supratimas atveria naujus pasaulius, ištirpina skirtumus tarp savęs ir kitų, savęs ir objektų. Tai – „pagrindo“ ekonomikos dalis. Kita vertus, darbo teorijose žinojimas kuria reputaciją ir sugebėjimą vadovauti kitiems. Žinojimas slepia grįžtamąjį ryšį su supančiu pasauliu. Šis dvigubas instrumentalus ir daug pasitenkinimo teikiantis aktas kuria realią nuosavybę per žmogaus lavinimąsi ir keičia nuosavybes⁵. Tai savotiškas kultūrinių konstrukcijų darinys ir kūryba. Šis kūrybinis procesas turi įtakos įvairiausiems žmogaus gyvenimo aspektams. Kalbėdami apie mažų miestelių ir kaimelių žmones, pirmiausiai susiduriame su žemdirbiais, o socioantropologinė valstiečių visuomenės (*peasant society*) samprata apima svarbiausius kaimo gyvenimo aspektus⁶. Savo kasdienę būtį

³ P. Dundulienė, *Lietuvos etnologija*, Vilnius: Mokslas, 1991; R. Merkienė, *Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmojoje pusėje: etninės kultūros ištakos*, Vilnius: Mokslas, 1989; V. Milius, *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

⁴ Plačiau žr.: V. Savoniakaitė, V. Kultūra ekonomikos antropologijos požiūriu: kodėl geltoni aukštaičių namai?, *Liaudies kultūra*, 2003, Nr. 4, p. 22–27; V. Savoniakaitė, Traditional Textiles and Economic Development: Lithuanian Groups in Latvia's Border Regions, U. Kockel (ed.), *Culture and Economy: Contemporary Perspectives*, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate: 2002, p. 110–124.

⁵ S. Gudeman, op. cit., p. 39–42.

⁶ W. Rösener, *Valstiečiai Europos istorijoje*, Vilnius: Baltos lankos: 2000, p. 17.

ir tapatybę aukštaitis apibūdino lakoniškai: „Laisvalaikio nėra, kai turi žemės“⁷. Darbas tampa svarbiausia būties dalimi. Žemdirbio išmintis slepia istorines konstrukcijas ir šiuolaikinę kultūrinę patirtį, besisiejantią su globalios kultūros dvelksmu.

Viena, aukštaičių bendruomenės istorinės sampratos apie save primena sociologų vartojamą diskursą „empiriškai laike pagrįstos“ (*zeitdiagnostische Sociologie*). Paklausti apie savo kultūrą, jie vardija kasdienybės rūpesčius ir džiaugsmus, buvusius ir dabartinius. Tokia, vadinasi, ir yra didžioji kultūros dalis, neabejotinai svarbi jų gyvenime. Norint suvokti kultūrą ir ekonomiką, atskleisti etniškumą ir žmogaus savitumą, metodologiškai yra būtina, daugelio kultūros tyrinėtojų teigimu, įsigilinti į „lokalumą“⁸. Apie pačius žmones jų būtis ir veikla daug pasako. Ar galima šiandien nubrėžti ribas tarp įvairaus išsilavinimo žmonių mažuose Aukštaitijos miesteliuose ir kaimeliuose, taip pat besikuriančiose, egzistuojančiose ar susidaranciose vietinėse bendruomenėse? Pateiksime keletą pavyzdžių, kaip skirtingo amžiaus, išsilavinimo, lyties, specialybės ir socialinės padėties asmenys apibūdina savo kasdienį gyvenimą. Buvęs kolūkietis traktoristas pasakojo:

„Bobutė mokykloje dirba. Užtenka. Paršiukų nusiperka. Pensijas gauna. Gyvena. Ne-kaip. Brangu viskas. Kuras brangus. Neapsimoka. Kolūkyje neblogai uždirbo – 1 000 rublių. Kolūkio laikais paskutiniu metu gerai gyveno. Į kiemą atveždavo pašaro, grūdų. Dabar fermas išvertė. Sandėliuoja, nuomoja. Už žemę reikia mokėti (3 ha – 39 Lt). Seniau Raguva buvo stiprus ūkis, pagrindinis Panevėžio r. Dabar neliko nieko. Žemės dirvonuoja. Jauni neturi kuo dirbti. Kaimynas turi apie 100 ha (nuomoja ir perka 1 ha – 1 000 Lt). Turi daug karvių (15–16 melžiamų, yra veršių). Putivliškiuose nusipirko fermą. Alėliūnas (vietinis) atgavo savo senelio žemę ir nuomoja. Buvęs kolūkio brigadininkas Eimuntas turi daug karvių (20), nuomoja 100 ha...“⁹

Pakeliui sutikta maloni moteriškė optimizmu nenudžiugino:

„Augina sau karvę, kiaulę, keletą vištyčių – kaip gi gyvensi be nieko. Atvažiuoja vaikai – reikia įdėti pienuko, nes ką valgysi. Su seserim važiuoja į mišką uogauti, grybauti. Visur eina blogyn. Kolūkyje fermose buvo lengviau. Reikia samdyti, o pensijos neužtenka. Vyras mirė. Vaikai padeda. Nupjovimas brangus – 200 Lt. Kolūkio laikais atvažiuodavo ir padarydavo. Nieko neparduoda, viskas patiems. Bobutės likę daugiausia sėdi be gyvulių, nebėr žmonių – žemė dirvonuoja. Sunkūs laikai. Gal jums geriau – europiečiai esat? Gal anūkams bus geriau. Kad nors darbo jaunimui būtų. Panevėžyje fabriku mažai. Privačiai kas gi dabar priima į darbą? Jei aukštojo nebaigęs ir esi 30–40 metų, darbo negausi. Privatininkai 400 Lt fabrike moka. Dukra parduotuvėje gaudavo 250 Lt: iš ko gyventi su šeima? Vyras dirba medžio apdirbime, dukra dabar nedirba. Sūnus Vilniuje statyboje dirba. Ko jis čia grįš? Kur yra darbas? Nebegriš. Daugiausiai gyvena senukai. Jauni miestuose. Važiuoja darbo į Vilnių ieškoti“¹⁰.

⁷ Pateikėja (g. 1921 m.) baigė tris skyrius, *ES*, b. 2221(1), l. 8.

⁸ H. Bradley and S. Fenton, *Reconciling Culture and Economy: Ways Forward in the Analysis of Ethnicity and Gender*, L. Ray & A. Sayer (ed.), *Culture and Economy After the Cultural Turn*, London: Sage, 1999, p. 129–130.

⁹ Pateikėjo (g. 1928 m.) išsilavinimas – šešios klasės, *ES*, b. 2240(1) l. 3–7.

¹⁰ Pensininkė, dirbo fermoje, mokėsi Karsakiškio mokykloje, *ES*, b. 2240(3), l. 3.

Lakoniškos jauno gimnazisto mintys tarsi paantrina pirmosioms istorijoms: „Raguvoje žmonės augina gyvulius, kiti važiuoja dirbti į miestą“¹¹.

Pateikti pavyzdžiai iliustruoja skirtingos socialinės padėties, amžiaus ir, savime suprantama, skirtingo išsilavinimo žmonių požiūrius. Vaizdingi pasakojimai atspindi žmonių gyvenimo sunkumus, jų įprastą, beveik nekintančią veiklą, nesugebėjimą žengti koją kojon su ekonominio gyvenimo kitimu. Kas dėl to kaltas? Daugelis kaltina „blogą gyvenimą“, blogą agrarinę politiką, daugelį valstybės vidaus politikos dalykų ir nugrimzta į pesimistinius kasdienybės vingius. Viena vertus, tokias nuotaikas nulemia išlikęs natūrinis namų ūkis, perpintas kultūrinio palikimo ir mentaliteto. Daugelis aukštaičių kuria gėrybes *dėl jų pačių*. Žmonės be iniciatyvos sunkiai išgyvena ekonominius rinkos pokyčius. Kita vertus, žmonėms trūksta dėmesio, ekonominės, edukacinės politikos paramos, ir tai palaiko jų pesimistines nuotaikas bei didina socialinę diferenciaciją. Tuo tarpu ūkininkai, nors ir sunkiai, bet daug geriau nardo po atsiveriančias naujas ekonomines rinkas ir gamina *dėl ko nors*. Panašių pasakojimų išgirdome ir daugelyje kitų miestelių:

„Degučiuose niekas neturi darbų. Daržiuokus dirba. Ūkininkai vis tiek gerai gyvena. Jauni yra. Techniką turi“¹².

„Degučiuose buvęs ekskavatorininkas, traktoristas, dirbo miesto remonto kontoroje melioracijoje. Susirgo vibracine liga, nes dirbo ekskavatoriumi. Vėliau už rankšluostinę Degučių parduotuvėje „Žilvytyje“ jam duodavo 25 Lt. Šiaip taip duonai užtekdavo. Viską samdyti reikia – brangu. Arimas – 100 Lt. Žmona gauna pensiją – viską atiduoti reikia (už žemės apdirbimą – *V. S.*). Paršą vienerius metus penėti reikia – 2,80 Lt už vieną kilogramą mėsos. Dabar prasigvenom: karvė atsivedė, turi pieno. Dabar gerai vertiesi: už porą litų nusiperki šlepetes – po kaimą ir gerai“¹³.

„Vairuotojas, baigė Tytuvėnų zootechnikos technikumą. Gyveno Šilutėje, prieš 16 m. atsikraustė į Degučius. Dabar bedarbis, stovi darbo biržoje, nežino, ar pasiūlys kokį darbą. Tėvai pensininkai padeda, tėvas turi traktorių. Mama duoda 100 Lt: sako, tik tėvui nesakyk. Dirba, kur kas paprasčiau – daugiau nieko gero. Per šienapjūtę vienam kitam padeda – 20 Lt per dieną. Visi ūkininkai gerai gyvena. Jie su pinigais nesiskaito. Vaikai turi kompiuterius. Pinigų neskolina. Padirbsi – iš karto atiduoda. Atidirbi iki šešių ir iš karto gauni pinigus. Vaikai mokinasi Lygumuose [...]. Ispanijoje niekas nesigavo – apelsinus, mandarinus skynė. Porą tūkstančių atsivežė. Televizorių nusipirko ir neliko pinigų. Pateko per laikraštį. Daugiau į Ispaniją nevažiuos – jei nori užsidirbti, reikia labai sunkiai dirbti. Laukia birželio 18 d. Gal atsiras to darbo. Ūkininkai taikosi apsidirbti su savo šeima. Vienas turi 3 traktorius, kombainus – visokio velnio. Jauni – apie 40 metų (kelios šeimos). Alaus ateina į barą vakarais. Draugiški žmonės – nieko. Patys dirba. Svarbesniems darbams – pakrauti grūdus, akmenis surinkti – samdo. Degučiuose visos bendrovės išmirusios – nėra jokio darbo jau 8 metus. Gerai, kad Lygumuose stipri bendrovė – išmoka atlyginimus: 430 Lt kiekvieną mėnesį. Visą laiką išmoka, ką bedirbtum. Geriau gyvena. Nueina į kasą – pasiima, jie žino, kad darbo turi. Bendrovė stipri. Linus augina, draudimą gavo. Bulves augina, cukrinius augina. Susitaria su kainom – visą pasaulį žino.

¹¹ Balčikonio gimnazijos (Panevėžys) mokinys (g. 1986 m.), mama – veterinare, tėtis – mechanikas, *ES*, b. 2240(2), l. 3.

¹² Pateikėjos (g. 1942 m.) išsilavinimas – septynios klasės, *ES*, b. 2240(11), l. 6.

¹³ Pateikėjas (g. 1942 m.), *ES*, b. 2240(12), l. 3–6.

Geria, kas gauna invalidumus, pensijas. Galima į skolą – paprašai, duoda tau bokalą. Daugiausiai pensininkai ir invalidai geria alų. Geriau šis gyvenimas pensininkams, invalidams. Jaunimui – galas. Vienas prasigėrė Ispanijoje – neturi pinigų atgal. Daug jaunų, 20–40 metų, žmonių bedarbių. Į Vilnių važiuoja, į statybas (gal pagal laikraštį). Degučiuose yra apie 2000 gyventojų¹⁴.

Antra, šiuolaikinėje Aukštaitijoje „tuštėja“ ekonominė erdvė. Karsakiškyje, Naujamiestyje, miesteliuose netoli Panevėžio dirba nedaug žmonių; kiti turi darbą Panevėžyje ar važiuoja į Vilnių dirbti statybose. Darbo žmonės gauna ir pas ūkininkus. Per dieną uždirba 20 Lt. Jaunas žemdirbys pasakoja:

„Žmonės dirba pas ūkininkus, yra lėntpjūvė. Priklausomai nuo darbo pas ūkininkus uždirba 20 Lt. Aplinkui 10 ūkininkų. Pažįstamas turi 30 ha. Patys turi 5–6 ha. Tėtė turi traktorių. Paties šeima gerai gyvena“¹⁵.

Netoliese esančioje Ramygaloje jaunimas nedirba – nėra darbo. Bedarbiai iškasa duobę mirusiajam, nupjauna žolę – 5 Lt. Kaip ir daugelyje nedidelių miestelių, žmonės dirba mokyklose, kirpyklose, pašte, ligoninėje, siuvyklose. Naujos darbo vietos siejamos su pramone, kurios mažuose miesteliuose beveik nėra, veikia viena kita lėntpjūvė, medžio apdirbimo įmonė (Sargėnų kaime prie Naujamiesčio pjaunamos dailylentės, daromi baldai). Iš Ramygalos išvykęs jaunimas dirba Amerikoje: prižiūri senelius, tvarko namus. Ramygaloje atsidarė siuvykla, dalis ramygaliečių važiuoja dirbti į Ėriškių bendrovę. Degučiuose veikusi mėsos apdirbimo įmonė subankrutavo, nes mėsa atpigo. Rozalime olandai nori pastatyti fermą – žmonės viliasi naujų darbo vietų, kurių, jų apgailestavimu, bus nedaug. Štai keletas vaizdelių iš Rozalimo miestelio gyvenimo:

„Rozalimas buvo valsčiaus miestelis. Žydai čia turėjo parduotuves, vaistininkas buvo žydas. Dabar žmonės dirba pas ūkininkus. Yra bendrovė kaip kolchozas, yra ūkininkų, yra globos namai. Viskas privatizuota. Pas ūkininkus uždirba 20 Lt ir pietus. Kiti tuoju prageria. Pijokų yra baisybė. [...] Visur pijokų pilna. Radviliškyje nuo ryto iki vakaro šlaistosi, po konteinerius landžioja. Bendrovėje uždirba mažai. Ūkininkai neblogai laikosi“¹⁶.

„Šiais laikais žmonės Rozalime nelabai draugiški. Bagoti labai skiriasi. Seniau, būdavo, tarnaudavo pas ponus, ir tie buvo geresni. Ponai seniau kartu dirbdavo. Dabar vienas dviratį remontuoja, kiti mašina važiuoja. Kaip buvęs komjaunuolis nelabai išmano apie šventes – dabar baigia sulietuvėti. Eina pabūti, pažiūrėti. Į mokyklą veda vaikus. Invalidas – laukia pensijos. Dirba pagrindiniam ūkininkui Jonui, kuris paveldėjo tėvų žemę, turi 25 karves, tėvai gyvi, [...] turi savo melžėjas. Kiti ūkininkai turi 50, 20, 10 ha. Yra kooperatyvas. Linus rišo. Fermoje buvo geriau – 500 rub. Viską nafta padarė. Žvirblionių kolūkis laikosi nuo sovietų. Darbų turi: mėsą, pieną gamina. Malūną turi“¹⁷.

¹⁴ Pateikėjas (g. 1956 m.) yra baigęs Tytuvėnų zootechnikos technikumą, *ES*, b. 2240(13), l. 6–10.

¹⁵ Pateikėjas yra gimęs 1985 m. Panevėžyje, *ES*, b. 2240(7), l. 6.

¹⁶ Radviliškyje gyvenanti pensininkė (g. 1927 m.); gyveno Padubysio k., tėvai turėjo 12 ha, Klaipėdoje dirbo medicinos seserimi, *ES*, b. 2240(14), l. 6.

¹⁷ Autošaltkalvis, santechnikas (g. 1958 m.), baigęs vidurinę mokyklą, *ES*, b. 2240(15), l. 3, 7.

„Žmonės dirba mokykloje, senelių globos namuose, ambulatorijoje. Nelabai gerai gyvena. Intelligentija – mokytojai. Yra visokių, ir asocialių. Geria kaip visur. Daug važinėja į Pakruojį. Pakruojyje samdomos vaistininkės privačiose vaistinėse uždirba dvigubai¹⁸.

Daugelio įvairiausio amžiaus pateikėjų pasakojimu, žmonės dirba mokyklose, parduotuvėse, kavinėse ar baruose, vaikų darželiuose, išlikusiose žemės ūkio bendrovėse ir pas ūkininkus. Didesniuose miesteliuose darbo vietų yra savivaldybės institucijose, pašte, ambulatorijose, vaistinėse ar senelių globos namuose, kultūros namuose, naujai susikūrusiose įmonėse, pramonės baruose, daugiausiai lentpjūvėse, stalių, baldų dirbtuvėse, ir daug rečiau – stambesniuose pramonės objektuose. Kai kurie ūkininkai nepriima dirbti Sodroje neapsidraudusių žmonių. Kai kurių manymu, šis mokestis yra per didelis, ir dėl to jie stengiasi padėti kaimynams, draugams ir pan.: „jei negyvensi draugiškai – paliksi visai „biednas““. Vieni uždarbiauja apardami žemę savo arkliuku, kiti – traktoriumi, tretieji – sodindami bulves (aro apsodinimas bulvėmis Žeimelyje kainuoja 3 Lt). Žemės nuoma palyginti maža (Žeimelyje ha žemės nuoma metams – 50 Lt). Įvairiose vietovėse pensininkai, samdantys žmones žemei apdirbti (dažniausiai 3 ha), sako: „pensiją reikia sukišti gyvuliams“.

Ką pasėji, tą nupjauni, – teigia ir šiandien populiarūs patarlė. Žemdirbystė, paprastai gaminanti pagrindinius maisto produktus, daugiausia savaime buvo reprodukcine ar cikline. Daugumos manymu, pelningo darbo žemės ūkyje nėra. Nemaža dalis žmonių ši savo atsakymą dar patikslina: ūkininkų darbas yra pelningas, nors patys ūkininkai dažnai sako kitaip. Jaunimas mano, jog pelningas yra nuolatinis atsakingas darbas, pvz., „su kompiuteriais, su prekyba, su popieriais“. Autotransporto mechanikų, vadybininkų darbas pelningas, savo darbu patenkinti veterinarai. Pelninga yra kontrabanda, o klestintis siuvimo verslas jau praeityje. Pasienyje gyvenantiems žmonėms Latvijos Respublikos mokesčių politika nepalanki įsidarbinimui, nors darbo užmokestis yra didesnis. Jaunimas skundžiasi, kad mažuose miesteliuose ar kaimuose nėra darbo. Labiausiai išplėtotoje smulkiojoje medžio apdirbimo ar baldų pramonėje žmonės gauna minimalią algą – 430 Lt. Daugiausiai žmonių pas ūkininkus uždirba 20 Lt per dieną, apskritai uždarbis svyruoja nuo 10 iki 20 Lt; vieni duoda pietus, kiti – ne. Runkelių ravėjimas (dienos darbas) Ramygaloje kainuoja 10–15, nuėmimas – 10 Lt, Rozalime už runkelių ravėjimą moka 15–20 Lt.

Žmonės renka uogas, grybus. Daugelyje miestelių nėra naujų darbo vietų – „kaip nori, taip ir gyvenk“. Nuolat dirbančiųjų skaičius taip pat nedidelis: antai Raguvoje dirba apie 100 žmonių, kiti – bedarbiai. Daug bedarbių „ant kampo sėdi, eina vasaros darbų“ (gauna Raguvoje 10–15 Lt per dieną, Žeimelyje – 15–20 Lt), stovi darbo biržoje, vaikšto iš kampo į kampą, eina pas ūkininkus, dirba namie, padeda kitiems, geria ir dainuoja:

„...Gerai gal – nežinau, aludėje tupi. Rūpyba per metus kartą duoda. Vienas kitam. Vienas vienam parūkyti, kitas kitam parūkyti. Katras nori – randa darbo. Katras nenori

¹⁸ Vaistininkė (g. 1956 m.), mokėsi Kauno Prano Mažylio medicinos mokykloje, *ES*, b. 2240(16), l. 6.

– neranda. Girdėjau, prasidės ravėjimai. Aplink Rozalimą – 5–6 ūkininkai (daugiausiai turi nusipirkęs 120 ha). Dar kažką rengia; gal mūsų nei vieno neims. [...] Žmona galėtų dirbti. Pakalniškiuose sovietmečiu gyveno geriau. Viskas sugriuvo, ir fermos. Tada nereikėjo galvoti, ką reiks suvalgyti: buvo pilnas šaldytuvas – dabar jis tuščias. Nebenorėjo mėsos valgyti“...¹⁹

Iš įvairių vietovių, įvairaus amžiaus ir socialinio statuso vietinių aukštaičių teiginiai iš esmės beveik nesiskiria: žmonės verčiasi smulkiąja žemdirbyste, išsiskiria geresnis stambesnių ūkininkų materialinis gyvenimas, tuo tarpu smulkiosios pramonės darbininkų yra mažai ir atlyginimai jų nedideli, kaip ir išlikusiose žemės ūkio bendrovėse. Pastarosios žmonėms suteikia socialines garantijas – minimalią mėnesinę algą, kuri, visų teigimu, didelis privalumas. Išsiskiria vietovės, kuriose yra geresnė žemė, ir stambesni ūkininkai: šie samdo daugiau žmonių, atsiranda daugiau naujų darbo vietų. Pasienyje išryškėja nelegalūs verslai – kontrabanda. Galiausiai nedrašiai vertinamas užsienio kapitalas, suteikiantis naujų darbo vietų, padedantis įdiegti naujas technologijas ir įgyti naujos praktinės patirties, papildančios esantį supratimą apie derlingumą, darbo kultūrą ir ūkio specializaciją ir kartu skatinančios tolti nuo siaurų namų ekonomikos rėmų.

Trečia, „erdvės ekonomika“ Aukštaitijoje daugiausiai keičiasi dėl naujų technologijų ir žinių (tuo tarpu šiuolaikinė uždara erdvė yra palanki kultūros paveldui išlikti). Šiuolaikiniais mokslininkų tyrimais, ekonominės valdžios institucijomis laikoma valstybė, profsąjungos, korporacijos ir bendruomenės; kartu jos yra erdvės valdžios institucijos ir pagrindinis žmonių mobilumo, pinigų, gėrybių bei informacijos kanalas²⁰. Bendra Europos agrarinė politika, kuriama ne vieną dešimtmetį, Lietuvą pasiekia nelengvai²¹. Jauni ūkininkai dalyvauja tarptautinėse programose, semiasi patirties ir kuria naujas vertybes plėtodami pažangius ir pelningus ūkius, visai priešingus nespecializuotam namų ūkiui. Šiandien Lietuvai, jau išiliejusiai į bendrą Europos erdvę, ypač svarbūs Europos struktūriniai fondai, kurių išmokas įsisavinti sugeba ne kiekvienas žemdirbys, kitos paramos struktūros. Ateinantis kapitalas bei nauji „agentai“ vienaip ar kitaip palies aukštaičių namų ekonomiką, iki šiol buvusią ir arti, ir toli nuo galingo kapitalo įtakos. Palankiausių perspektyvų turėtų sulaukti stambūs gamintojai *dėl ko nors*.

2. PRIELAIDOS KULTŪRINĖMS KONSTRUKCIJOMS IŠLIKTI AR PAKISTI

Namų ūkiai, korporacijos, gildijos telpa nacionalinėje valstybėje, kuri palaiko legalias struktūras kontaktams ir infrastruktūroms. Aukštaitijos žmonių vietinis „esantis supratimas“, prekeivių patirtis ir pasiūla įvairiai persipina su bendruomenės perkamąja galia, savo darbo produktams teikiamu prioritetu, deja, dažnai ribo-

¹⁹ ES, b. 2240(15), l. 6.

²⁰ S. Lash & J. Urry, *Economies of Signs & Space*, London: Sage, 1999, p. 17.

²¹ D. W. Urwin, *The Community of Europe. A History of European Integration Since 1945*, London and New York: Longman, 1995, p. 132–135.

jančiu rinkos klestėjimą. Tokios aplinkybės palankios savitų istorinių kultūrinių konstrukcijų išlikimui. Prekyba ir/ar rinka negali egzistuoti be bendruomenės pritarimo, savitarpio supratimo. Vietinis prekiautojas laviruoja tarp tikslo pasiekti didžiausią pelną ir palaikyti ryšius su pirkėjais, su kuriais dažnai jį sieja giminystė, socialiniai ryšiai. Namų ekonomika derina du metodus: pelnas daromas naudojant neapmokamą šeimos darbą ir nekainuojančius išteklius. Toks pelnas laikomas „ilgalaikiu“ (jis nėra nei pereinamasis, nei modernus)²². Paskirstymo keliai bendruomenės ekonomikoje yra įprasti: pagrindinis maistas paskirstomas atsižvelgiant į namų ūkio reikmes, o galimybė naudotis žeme gali būti suteikta nuosavybės teise ar kitais susitarimais (reglamentuotais bendruomenės teisinių normų ir pan.). Kita vertus, bendruomenė ir rinka, instituciškai ir strategiškai suausotos kaip „prekybos partneriai“, randamos daugelyje pasaulio vietų; tuomet du skirtingų regionų grupių nariai palaiko bendruomeninį ryšį ir kiekvienas siekia apsaugoti gautą monetarinį (komercinį) pelną. Egzistuoja vidinis ir išorinis ryšys, kai namų ekonomika tvarkoma rinkos ekonomikos viduje.

Pirma, natūrinį ūkį primena kai kurie žmonių pasakojimai: „ką užsiaugina – tą pavalgo“ arba „nieko neturi, nieko nedirba“. Mažuose Aukštaitijos miesteliuose ir kaimeliuose sunku būtų rasti žmogų, kuris neaugintų daržovių *dėl savęs*. Jeigu patys neaugina – vaikai ar tėvai duoda. Užsiaugina bulvių, burokų, morkų, pomidorų, turi karvių, ožkų, paršų, vištų, triušių ir kt.:

„Daržoves savo augina, pieną perka, nusipeni porą paršų, perka duonos, sviesto, pasisėja grūdų, bulvių. Pasipjauna paršiukų porą, sūnus pats užsiaugina, dukteriai duoda. Ir bulvių duoda“²³.

Daugelis pasigamina pieno produktų, verda uogienes žiemai. Žmonės augina braškes – šiek tiek jų parduoda ir užsidirba. Daugelis sakosi perka tik duonelę ir cukrų, kiti – sviestą, mėsą, dešrą. Žinoma, tai nėra visas perkamų produktų sąrašas, tačiau pagrindinius maisto produktus patys užsiauginantys žmonės nėra išrankūs ir dažniausiai perka tik duoną ir cukrų. Vyresni žmonės apsiperka nedidelių miestelių krautuvėlėse, jaunesni pagal galimybes vyksta pigesnių prekių į didesnes krautuves ar prekybos centrus miestuose. Juk daugelis mūsų kasdien naudoja abi ekonomikos sritis: kartais mes apsiperkame didelėse savitarnos krautuvėlėse, kartais – mažose krautuvėlėse, taip paremdami verslo bendruomenes²⁴. Kiaušinius ar kitas kaimiškas gėrybes žmonės parduoda kaimynams. Išlieka dar daug natūrinio ūkio bruožų. Palyginkime su istorine Europos valstiečių samprata. Valstietija skiriasi nuo primityvios gentinės visuomenės išplėtotais rinkos santykiais: valstiečiai veždavo atliekamus produktus į prekyvietes, kurios vėliau dažnai išaugdavo iki miestų. Be to, valstiečiai sudarė bendrą politinį vienetą, kurį valdė ne valstietijos atstovai, keliantys įvairius reikalavimus, numatantys sankcijas už prievolių nevykdymą²⁵.

²² S. Gudeman, op. cit., p. 11, 52.

²³ ES, b. 2240(1), l. 6.

²⁴ S. Gudeman, op. cit., p. 12.

²⁵ W. Rösener, op. cit., p. 16–22.

Antra, daugumos vartotojų poreikiai nedideli. Į klausimą – kur perkate rūbus? – atsakoma įvairiai. Vyresni žmonės turi pakankamai seniau įsigytų rūbų. Jaunesni ar geriau gyvenantys žmonės naujus rūbus įsigyja turgavietėse, pavyzdžiui, Panevėžio centriniame turguje, ar dideliuose prekybos centruose, ir tik vienas kitas gali sau leisti pirkti drabužius parduotuvėje, kurios taip pat išlikusios tik didesniuose miestuose. Abi minėtosios grupės aplanko mažų miestelių ir kaimelių „puošmenas“ ir savotiškas moterų susitikimo vietas – vadinamuosius „skudurnynus“, „skudurninkus“, „labdarynus“, „lupetynus“, „pieveles“, „ryzynus“. Čia perka kasdieninius rūbus, aprengia vaikus; daugelis džiaugiasi, kad gali nebrangiai apsigrengti. Šios turgavietės savo pigia produkcija išstūmė brangesnius amatininkų dirbinius. Viena vertus, tai tikras išsigelbėjimas sunkiai besiverčiantiems, kita vertus, tai – vadinamoji „moterų profesija“, kuria moterys nesidžiaugia, nes šis darbas sunkus, tačiau padeda išlaikyti šeimą. Dažniausiai padėvėtais rūbais prekiauja perpardavinėtojos iš didesnių miestų – Joniškio, Pakruojo, visos „nevietinės“, atitrūkusios nuo žemės ūkio. Nemažu spinduliu jos važinėja po Lietuvos miestelius ir kaimus, apsilankydamos bent kartą per metus. Seniau Šiaurės Lietuvos pasienyje gyvenančios moterys važiuodavo į Rygą suknelių pirkti, dabar puošiasi iš Gariūnų atvežtomis. Dažni vyrų paaiškinimai: „rūbai šiais laikais – centus tekainuoja“.

„Perka iš pievelės – gal ir nelabai gerai, svetimi rūbai, net nuo mirusio žmogaus. Žmonėms gal ir gerai – pigiai. Atvažiavo prieš aštuonerius metus. Parduotuves nukonkuravo. Anykščiuose tuščia parduotuvė. Jos (parduotuvės – *V. S.*) baigia užsidaryti, privačiose – padėvėti rūbai, batai. Pigiau²⁶. Daugiausia viską perka skuduryne“²⁷.

Rinkos gyvenimas yra socialus. Pavyzdžiui, namų ūkiu paremta prekyba augančių rinkų ribose priklauso nuo pirkėjų (skaičiaus, išprusimo, interesų) taip pat dialektiškai, kaip neformalios ekonomikos kilimas priklauso nuo augančios monopolistinės veiklos ir valstybės kontrolės. Pastaruoju dešimtmečiu rinka iš esmės pakoregavo amato poreikius. Amatų realizacija pamažu persikelia į miestus, dideles muges ir turistų lankomas vietas. Viena kita moteriškė mezga sau kojines, rečiau – megztinius, vyrai sumeistrauja iš medžio vieną kitą grožybę. Tačiau žvelgiant plačiau, masinė prekyba (taigi ir masinė kultūra) gerokai įsiskverbė į Lietuvos užkampius, savo pigia kaina užgoždama savitus amatus. Mažuose miesteliuose ir kaimeliuose tradiciniu laikytas amatas pamažu užmirštam, nes nebeturi savo rinkos. „Devyni amatai, dešimtas – badas. Nebe tie laikai, kad austų“²⁸. Tie patys žodžiai tiktų daugeliui amatų, kurie kasdieniame gyvenime visiškai prarado savo pozicijas. Juos išstūmė pramoninės gamybos dirbiniai, pigesni, iš naujų medžiagų, pagaminti naujomis technologijomis ir pan. Galiausiai keičiasi mados, kurios plinta per naujas rinkas pakerėdamos savo naujomis idėjomis, užgoždamos tradicinės gamybos žavesį ar unikalias tradicijas, menančias ar saugančias kelių kartų amato paslaptis ir patirtį.

²⁶ Mokytoja (g. 1935 m.), *ES*, b. 2221(1), l. 5.

²⁷ Pateikėja (g. 1921 m.) baigė tris skyrius, *ES*, b. 2221(2), l. 7.

²⁸ *ES*, b. 2240(3), l. 7.

„Smetonos laikais buvo siuvėjų, batsiuovys žydas, padėjęs Zadlauskas. Žydas turėjo skerdyklą. Žydas sau skerdė veršius ir pardavinėjo pieną. Buvo pieninė. Sovietmečiu dalį išvežiojo. Rusai davė darbininkėliams žemės – „sumūčio“ žmones. Prieš galą „biski“ prasigyveno. Bendrovės, kurios laikosi ypač gerai, – laikosi. Ūkininkai vargsta. Žmonėms geriausiai Smetonos laikais. Dabar gal geriau bus. Vargsta. Smetonos laikais tik 12 ha turėjo, gyvulių pilnas tvartas – 5 karvės, pieninė buvo. Vaikai paaugo, padėjo. Močiutė padėjo. Taip užaugo – draugiška šeima. Močiutė kaip dievas. Anūkai prisirišę, marti gera. Anūkai visą laiką kartu – viską iš mūsų perėmė. Ir dabar švenčia. Tautinius turėjo vidurinėje. Pavasarininkų uniformas turėjo. Anūkas – šaulys. Tradicijos persiduoda. Jie laikosi. Proanūkis Kalėdų, Velykų laukė. [...] Visi bažnyčioje susituokė, pakrikštyti, pas mane viskas buvo“²⁹.

Audėjų, siuvėjų būta kiekviename miestelyje. Dabar siuvėjams darbo nedaug. Žmonės atneša pataisyti rūbus (dažniausiai pirktus padėvėtus): striukės užtrauktuko įsiuvimas kainuoja 5 Lt, kelnių – 1,5–2 Lt. Neapsimoka siūti naujų rūbų. Seniau miesteliuose dirbo ne vienas vyriškų ir atskirai moteriškų rūbų siuvėjas, keli batsiuviai. Dabar batsiuvių beveik nebereikia – dirba senieji batsiuviai ar patys žmonės vienas kitam padeda. Liko tik parduotuvės ir privatūs prekybininkai. Atgimimo laikais padaugėjo kryždirbių³⁰, paminklų meistrų, stalių, mokančių pagaminti kėdes, dirbti kitus darbus, laisvalaikiu iš medžio gražius daiktus meistruojančių žmonių. Mokyklose darbų ar piešimo mokytojai vertinami kaip menininkai. Nagingi dievdirbiai, kryždirbiai dirba bažnyčioms. Kryždirbių yra ne kiekviename miestelyje. Jų išskirtinė ir savita veikla – nykstanti ir fragmentiška, nors savotiškai išlaiko „*sacra*“ (aukštaičių tradicinių papročių dalelytę, žinomas Lietuvos kryždirbystės gyvąsias tradicijas) ir paremia bendruomenės identitetą, kuria naujas istorines kultūrinis konstrukcijas ir netikėtas ar įprastas tapatybes.

Trečia, dabartiniame mažų Aukštaitijos miestelių ir kaimelių bendruomenių gyvenime akivaizdžiai išauga individualumo vaidmuo, kuris skatina naujos informacijos, „estetinio sangrąžiškumo“ plitimą ir kartu kultūros paveldo išlikimą, laikinumą ir puoselėjimą. Veiklius aukštaičius galime palyginti su „rizikos visuomenės“ diskursu, anot Ulricho Becko, siejama su visuomenėmis, kuriose, pirma, rizika tampa ašiniu socialinės organizacijos principu ir, antra, turi specifinę formą, įkalkuliuotą, nekompensuojamą, neribotą ir neapskaičiuojamą. Dabartinėse rizikos visuomenėse saugumo paktas ankstesnės modernybės yra sudaužytas. Dabartinis „branduolinės, cheminės ir genetinės technologijos“ amžius yra vietoj mažiau apsaugotos „neapdraustos visuomenės“. U. Beckas apmąstė daugelį Europos sociologų indėlių, debatų ir iš esmės analizavo Šviečiamojo amžiaus dabartinius projektus apie nykstantį tradiciškumą, apibrėždamas juos ne kaip virtualiai evoliucinius, o kaip veikiamus „agentų“. Visuomenės pokyčiai ne tiek struktūriniai, kiek įvyksta per agentų kritiką, priešingai marksistiniams sociologiniams struktūriniais modernizacijos modeliams. Atsigręžiama į Švietėjiškąją epochą. Pagaliau ši kritikos samprata yra ne estetinė ar hermeneutinė, bet racionali ir pažintinė. Pažinimo kritika yra moralinių ir politinių pokyčių priemonė – tą patvirtina

²⁹ ES, b. 2240(14), l. 6, 7.

³⁰ V. Savoniakaitė, Aukštaičiai apie tradicinę kultūrą, *Tautosakos darbai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, t. XVIII(XXV), p. 129–131.

vokiečių socialiniuose moksluose ir viešajame šviečiamajame gyvenime vyraujanti *Lernprozess* sąvoka, kuri įkūnija „estetinę sangrąžą“ kaip dabartinio sąvokos šaltinį. Ši sangrąžinės modernizacijos teorija paradoksaliai beveik ištiesai paneigia ekspre-syviai formuojamą estetinę dimensiją. Anthony Giddensui „agentai“ yra „patys sangrąžiniai“, paremti savo biografiniais pasakojimais. Praplečiama rizikos visuomenės samprata, „sangrąžiškumas“ tampa „naujos informacijos ir žinių peržiūrėjimu“³¹. (Tradicijomis paremtas auga amatų verslas, individualus turizmas, kuris Aukštaitijoje prieinamas palyginti nedidelei grupei žmonių.)

Socialinių procesų tyrimuose žinomų „agentų“ vaidmenį galime palyginti su „skuduryne“ prekiautojomis Aukštaitijos kaimeliuose, kurios nejučia mažoje vietinėje erdvėje, savitame mažame pasaulėlyje, atliko svarų postūmį tradicinių ir netradicinių amatų pramonei. Ir ne tik. Atveždamos pigių prekių, jos padėjo sunkiau besiverčiantiems. Kita vertus, naujų prekių gausa suvaidino savotišką edukacinį vaidmenį, paskleisdama neįprastas, Lietuvoje nepaplitusias tekstilės technologijas ir galimybes masinės kultūros vartotojų visuomenei, dar nepasiruošusiai įvertinti naujosios rinkos prekių kokybę ir tikrąją vertę.

Vartojimo laike „estetinis sangrąžiškumas“ gali būti išvelgtas keliais aspektais. Auga vartojimo elementų pasirinkimas – išauga vartojimo svarba šiuolaikiniuose identiteto konstravimo diskursuose (pasirinkimas čia neturi būti suprastas įprasta vartotojiška prasme). Netgi tradicinėse visuomenėse, kuriose, Pierre'o Bourdieu tyrimais, egzistuoja rūbų pliuralizmas, galima išvelgti simboliškai suskirstytas specifines žmonių socialines pozicijas. Rūbų stiliai vėlyvoje modernybėje tampa daugiau asmens, o ne socialinės pozicijos savitumu. Atsiranda daugiau laisvės interpretacijai. Individo skonis ne tik susilieja su klasės išskirtinumu, bet ir turi autonomiškų skirtumų. Jauni žmonės laisviau renkasi savo identitetą atskleidžiančius elementus. Ir, anot antropologo Danielio Millerio³², tyrinėjusio darbo klasės namų ūkį Londone, tokia vartojimo procese svarbus yra laikinas elementas. Kultūros objektai vis dažniau tampa vienkartiniai ir bereikšmiai.

Ilgainiui ekonomikos balansas pastūmėja nuo „bendruomenės“ prie „rinkos“, nuo kūrimo *dėl sąvokos* prie kūrimo *dėl ko nors*. Priešingai tradicinėms amato bendruomenėms, šiuo metu erdvė yra kuriama per abstrakčias padrikų žinių ir tęstinio pagrindo sistemas. Vietines rinkas išstumia naujos hierarchijos, nauji tinklai, naujos paskirstymo formos, užgožiančios ar tik konkuruojančios su vietinėmis. Šiuolaikinių naujų besikuriančių ekonominių interesų lauke atsiduria vadinamosios techninės industrijos, kurioms pranašaujamas didelis naujosios ekonomikos plėtros potencialas. Šiandien kalbama apie technines industrijas, įvairiose kultūros srityse besikuriančias naujas privataus individualaus verslo grupes, pvz., dizaino, siuvimo ar kitų nedidelių įmonių veiklą. Šalyse su dideliu išsilavinusių žmonių potencialu didėja tokių organizacijų vaidmuo šiuolaikinėje ekonomikoje. Aukštaičių amatininkai susiduria su nauja rinka, nauja paklausa ir neišvengiamai ieško savo „mitinės fortūnos“, slepiančios istorinio kultūros paveldo dalykus. Mes

³¹ S. Lash & J. Urry, op. cit. p. 37–39.

³² Op. cit. p. 57; D. Miller, *Material Culture and Mass Consumption*, Oxford: Blackwell, 1987.

turime laiko „pažinimo žemėlapius“, kuriuos išskiriame, Alfredo Gellio žodžiais³³, mūsų tikėjimo momentais, bandydami išsiaiškinti, kokia situacija yra „dabar“.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Grįžkime prie pradinio klausimo, ar *išlaikyti „pagrindą“ – pagrindinis bendruomenės rūpestis?* Kalbėdami apie mūsų materialaus gyvenimo suvokimą, mes motyvuotai atskleidėme materialaus gyvenimo strategijas ir savitomis etnografinėmis aplinkybėmis parodėme organizacinius procesus šiuolaikinėje Aukštaitijoje. Aukštaitijos žemdirbiai išlaiko ir plėtoja specializuotą ūkį, kuris labai priklauso nuo jų išsilavinimo ir darbo, prioritetų ir galimybių kurti naujus dalykus, naujas struktūras ir tobulesnes strategijas. Tie Aukštaitijos žmonės, kurių didžiausias kapitalas – nedidelis žemės lopinėlis, kuria nedidelį savo ūkį, tenkinantį pagrindinius jų materialinius poreikius. Šie aukštaitiai kuria gėrybes *dėl jų pačių*. Toks gyvenimo tempas yra palankus išlikti paveldėtoms žemdirbystės tradicijoms, technologijoms, „esančiam supratimui“ ir savitai produkcijai kaip kultūros istorijos dalykams; kartu yra išlaikomas aukštaitių bendruomenės „pagrindas“. Etnografiniai gyvenimo vaizdeliai iš šiuolaikinės Aukštaitijos atskleidžia lėtą naujų socialinių ryšių tarp „periferijos“ ir „centro“ formavimąsi, taip pat netolygią plintančių kapitalo tinklų įtaką socialinėms aukštaitių struktūroms ir jų kultūros dalykams. Stambesnius ūkius turintys žmonės ir stambūs ūkininkai ar verslininkai jau nutolo nuo natūrinio ūkio. Žmonės šiuolaikiškai reaguoja į rinką, kuria gėrybes ne tik *dėl jų pačių*, bet ir *dėl ko nors*, orientuojasi naujai besikuriančiose rinkose ir žino, ko žmonėms reikėtų (tai svarbūs žmonių egzistencijos dalykai, daug pasakantys apie esančias darbo, materialaus produkto kūrimo bei paskirstymo strategijas). Jie sėkmingai dirba paisydami šiuolaikinių Europos Sąjungos reikalavimų. Aukštaitių darbo ir vartojimo poreikių analizės atskleidžia ne tik vietines aplinkybes, bet ir industrinio gyvenimo dalykus, naujus globalizacijos tinklų vėjus, įsiveržiančius su naujomis, pigesnėmis, efektyvesnėmis rinkomis, kurios užgožia tradicijas, pamina vienas ar kitas vertybes. Šie palyginamieji procesai leidžia spręsti apie vertybes visuomenėje, kita vertus, jie padeda valdyti visuomenę, verslą arba tvarkyti namų ūkį.

Ekonominės erdvės „tuštėjimas“ yra susijęs, pirma, su jaunimo ir protų nutekėjimu, antra, su gyventojų senėjimu, tarsi savaime vykstančiu dėl jaunimo migracijos, ir, trečia, su pigesnio pragyvenimo ieškančių žmonių migracija. Iš miestų, kitų vietovių atvyksta gyventojai dėl nekilnojamojo turto rinkos svyravimų (pardavę savo brangesnius butus miestuose keliai į kaimus), dėl pigesnio kasdienio pragyvenimo, dėl galimybės plėtoti natūralinį namų ūkį – dėl to natūralinių ūkelių Aukštaitijoje yra daug. Tokie migracijos procesai lemia bendrą kultūrą, istoriniai kultūros simboliai ar ženklai suvokiami įvairiau, atsiranda daugiau bendruomenės narių, savaip interpretuojančių istorinius regiono kultūros dalykus.

Kita vertus, toks ekonominės erdvės „tuštėjimas“ rodo didelius ekonominio, kultūrinio bei kitokio gyvenimo skirtumus. Menkiau ekonomiškai išsivystę kraštai

³³ A. Gell, *The Anthropology of Time: Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*, Oxford, Washington, D. C.: Berg, 2001, p. 189.

yra uždaresni, todėl jų gyvosios kultūrinio paveldo tradicijos yra stabilesnės palyginus su klestinčios ekonomikos regionais.

Gėrybės, darbas, informacija ir pinigai tekės ten, kur bus rinka. Rytų Europoje „ištuštėjo“ daugelio institucijų ekonominė erdvė. Vokietijoje tą lėmė didelė gyventojų migracija į Vakarų Vokietiją, kur valdžios institucijos ir darbai buvo daug parankesni. Daug analogijų rasime šiuolaikinėje Lietuvoje: jauni žmonės išvyksta į miestus ar kitas šalis ieškoti geresnio darbo. Šie procesai iš esmės keičia kasdienę namų ūkio kultūrą, augantis intelektualus bendruomenės potencialas skatina dažnai iš naujo pažvelgti į savitą kultūrą įvertinant jos paveldo neabejotinas vertybes, kurias galima naujai panaudoti visiškai kitoje ekonominėje erdvėje. Aukštaitijoje „erdvės ekonomikos“ kaitai daugiausiai įtakos turi naujos technologijos ir žinios.

Kaip modernėja aukštaičių bendruomenės kultūra kasdiniuose darbuose ir reikmėse? Dėl modernizacijos „rizikos visuomenėje“ agentai laisvėja nuo struktūrinių apribojimų ir yra pasiruošę keisti, tobulinti buvusias bendruomenės struktūras. Aukštaitijoje atlikti tyrimai akivaizdžiai patvirtina individualizacijos procesų svarbą tvarkant savo ūkį, nusistatant darbo prioritetus, organizuojant darbus savo žemės ūkyje, ruošiantis naujoms Europos rinkoms. Kita vertus, globalizuota populiarī kultūra, funkcionuojanti kaip poetinis diskursas, neišvengiamai tampa kiekvieno gyvenimo elementariais dalykais, savaime konstruojami internacionalizuoti įpročiai kaip masinės mados, naujos darbo ir aptarnavimo sferos institucijos.

Galiausiai visuotiniai ir vietiniai kultūros elementai naujai įsiterpia į vietines erdves ir rinkas. Augantis vartojimas plečia pačią rinką, o kultūros istorijos simboliai yra išlaikomi, perduodami, perkuriami nauja dvasia, jie tarnauja naujoms reikmėms, turi kitą paskirtį ir reikšmes. Aukštaičiai galvoja, kaip savo kultūra sudominti turistus, kaip išvežti savo žemės ūkio produktus – taigi vietinės tradicijos neišvengiamai susilieja su plačiosios masinės kultūros reikalavimais, kuriuos kelia Europos rinkos ir vartotojai. Prisiminkime Manuelio Castello žodžius, kad simboliai yra pažinūs tik iš dalies. Savo vietinę reikšmę praradę keliaujantys masinės kultūros simboliai patenka ten, kur ilgainiui kultūros istorijos dalykai ne tik kad nebus svarbūs, bet ir įgaus naują vertę, taps naujos besiplečiančios ekonomikos rinkose ryškiais žmonių bendruomenės kultūros simboliais. Didėjanti internacionalizacija ar Europos Sąjungos naujovių baimė dažnai sukelia neigytus atgarsius ir sustiprina norą apsaugoti vietinius darbus, nuosavybę, rinkas kaip prioritetą iškeliant vietinės gyvensenos įpročius ir kultūrą. Savos kultūros istorijos paminklų saugojimas, naujų parkų kūrimas rodo teigiamą bendrosios kultūros poveikį, padedantį išryškinti savitus kultūros paveldo dalykus. Dažnas aukštaitis taip apibūdins savo būtį: „dirbi ir viskas, kokios tradicijos – nebėra kada“. Manau, šį posakį paneigėme argumentais apie kintančią žemės ūkio produkcijos specializaciją, mobilumo ir naujų rinkų paieškas, naujai atsirandančius kultūros simbolius. Laikas ir atmintis aukštaičius tarsi kviečia išlaikyti ir kurti savo aukštaitišką „pagrindą“ – kultūros paveldą perkuriančias žinias, technologijas, teises, praktikas, sugebėjimus ir papročius.

Vida Savoniakaitė

CULTURE AND ECONOMY IN TIME

Summary

This article analyses how changing economy affects regional culture discourses and human identities. Discussing the perception of our material life we have reasonably revealed the strategies of material life and, with the help of original ethnographical situations, we have shown organizational processes in contemporary Aukštaitija: *for Aukštaičiai it is important to keep their community's "base" and their cultural identity*. The agriculturalists of Aukštaitija maintain and develop specialized economy that depends a lot on their education and occupation: priorities and possibilities to create new things, new structures and more perfect strategies. The people of Aukštaitija, with their small pieces of land as the biggest capital, create their small farms and goods *for the sake*. Such speed of life is favourable for the endurance of inherited agricultural traditions, technologies, "the existent perception", and original production that are things of cultural history; at the same time the "basis" of the Aukštaičiai community is maintained. Ethnographical images of life from contemporary Aukštaitija show how slowly new social connections between "the provinces" and "the centre" develop, and the spreading networks of capital influence unevenly the social structures of Aukštaičiai and their culture. People who own bigger farms and big farmers or businessmen have already moved away from natural economy. People's reaction to the market is contemporary; they create goods not only *for their own sake*, but also *for the sake*. People are well oriented in the new emerging markets; at last they know what markets are needed by people (these are important things of human existence, which describe the existing strategies of work, creation and distribution of material product); and they work successfully according to contemporary, much more favourable, requirements of the European Union.

The "emptying" of economical space is first of all related to the leakage of youth and brains; secondly, to the aging of population which is happening as if by itself because of the migration of youth; and, thirdly, to the migration of people who are looking for cheaper living. On the other hand, such "emptying" of the economical space demonstrates great differences in the economical, cultural, and other aspects of life. Less economically developed countries are more closed, that is why the living traditions of cultural heritage are more stable than in the regions of flourishing knowledge economy, and "space economy" changes mostly when influenced by new technologies and knowledge.

Analysis of work and consumption needs of the Aukštaičiai reveal not only local situations (the possibilities and needs of most of contemporary consumers are rather modest), but also things of industrial life and winds of new "agents" networks, reasons of "aesthetisation" of cultural symbols, which break in with new more effective, cheaper markets (for example, rummage), drown out traditions of craft and folk art and trample upon one or other value. These comparative processes allow to decide about the changing values of cultural symbols that keep only part of their symbolic contents and of other things in the society; on the other hand, such comparative processes help to control society and demonstrate that there is a need for the creation of home economy or business that has to find its new markets *for the sake*.

Individualisation processes in the management of one's own farm, setting of work priorities, the ability to organize work in a private farm, to prepare for new European markets, and in many other spheres are important. Most people from Aukštaitija [would] describe their existence like this: *you work and that's it; as to the traditions – there is no more time for them*. But I believe that we have disproved this saying with our arguments about the changing specialization of agricultural production, the search for mobility and new markets, and the creation of new cultural symbols. Finally, it seems that time and memory are inviting Aukštaičiai to maintain and create their Aukštaičiai "basis": the knowledge that hides and recreates cultural heritage, technologies, rights, practices, abilities, and customs.